

MISKOLCZY AMBRUS

„Szabadság, szerelem” – a csillagok jegyében²

GYULAY LAJOS ÉS PETŐFI SÁNDOR TALÁLKOZÁSA

Gróf Gyulay Lajos – írja Pálffy János, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc résztvevőit több-kevesebb részrehajlással megörökítő jellemzések mestere, egyben egyik leggonoszabb nagy emlékiratírónk – „követ több országgyűlésen Erdélyben, s képviselő 1848-ban; amnesztiáltatott 1850 júliusban. Határozott jellemű, eszes, művelt, csendes, hallgató ember és nagyon becsületes. Idejét folytonos olvasással töltötte, több utazást is téve Európa minden országában és Ázsiában.”³ A kortársak sokáig csak ennyit tudtak vagy még ennyit sem róla, pedig keze alól került ki a magyar irodalom legterjedelmesebb naplója. Hagyatéka mintegy 140 kötetet tesz ki.

Nem véletlen, hogy ebből a hatalmas anyagból a Petőfire vonatkozó megnyilatkozásokat már közzé tették.⁴ Mégis aki Gyulay Lajos naplóját átforgatja, újra és újra láthatja és élvezheti Petőfi Sándor és az ismeretlen naplóíró „találkozását” is, író és olvasó érzelmi azonosulását a nagy közös élményben, amelyet korszellemnek, a kor lelkének is lehet nevezni. Ez a szabadság és szerelem. Ez izgatta az emberi testet és lelket. Petőfi költeménye: *Szabadság, szerelem* a korszak történetének mottója lehetne. De mielőtt erre térnénk, merengjünk el azon, hogy minek is nevezzük ezt a kort?

Ezt a kort nevezzük biedermeiernek. Ma már élhetünk ezen kifejezéssel, amelyet úgy 1950-től évtizedekre kizártak a köztudatból. Több mint félévszázada Zolnai Béla varázsolta elénk a magyar biedermeier világát.⁵ A biedermeier, ez a nálunk oly sokáig tiltott fogalom fokozatosan foglalta vissza a maga helyét tudományosságunkban.⁶ A jelenségnek nevet adó Jacob Biedermeier az önmagával elégedett fűzfapoéta típusa. Egyik közepes német költő találta ki a XIX. század derekán. Ne higgyük azonban, hogy a biedermeier alakok amolyan gügye verseket faragó nyárspolgárok. Zolnai Béla szépen jelezte szóban és írásban a biedermeier kétarcúságát, hogy valami Janus-arcú jelenség álljon előttünk.⁷ A biedermeier a romantika másik arca, megszelídített romantika.⁸ De őrzöngésben tört ki, ha hordozóját ingerelték, létében fenyegették.

Gyulay Lajos is ezt példázza. Ne tagadjuk, versei gügyék. De ő nem. Igényes olvasóként, megvetette a fércműveket. Megvolt a véleménye a dolgokról. „Pipa szóval, fümigálhatom a világot, múltat, jelent, jövővel, egybezavarva, magam világában élhe-

² A jelen dolgozat Gyulay Lajos 1848–49-es naplóinak kiadásához készülő előszó előtanulmánya. A naplót Csetri Elekkel és V. András Jánossal tesszük közzé.

³ Pálffy János: Magyarország és erdélyi urak. Kiadta: Benkő Samu. *Holmi*, 1996. 9. sz. 1275.

⁴ Pándi Pál: *Első aranykorunk*. Bp. 1976. 309–312.; *Petőfi-adattár*. II. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp. 1987. 124.

⁵ Zolnai Béla: *Irodalom és biedermeier*. Szeged, 1935.; Uő: *A magyar biedermeier*. Bp. 1943.;

⁶ Ld. a *Helikon* (1991. 1–2. sz.) biedermeier-száma.

⁷ Miskolczi Ambrus: *Nemzet és szellem*. Bp. 2001. 40–66.

⁸ Virgil Nemoianu: *The Tamig of Romanticism*. Cambridge, Mass. – London, 1984.

tek, reménylek, ábrándozok, és teremtek!” – írta 1848. augusztus 29-én. A pipázás szer-
tartás nála is. Egészen kétségbeesett, amikor egyszer 1848 őszén neki magának kellett
megtömnie a pipáját, mert legénye éppen új fővárosunkat védő sáncok ásására ment ki.
Kétségbeesett talán azért még is, mert a nagy mozgósítás légkörében úgy érezhette,
szolgája kitörhet az inaskodásból. A szolga pedig mintha csak úgy érezte volna, mint
a mai olvasó: a kétkezi munka hasznosabb, mint semmivőnek tetsző gazdájának ked-
vében járni.

Mélyen igaza van azonban Zolnai Bélának: „Majdnem azt lehetne mondani, hogy
a pipázás és a füstfellegek hangulata: szilárd életbölcselet, – és a dolgok nyugodt szem-
léletét biztosítja a biedermeier-kor emberének.”⁹ Tegyük hozzá, nemcsak majdnem;
éppen Gyulay a példa rá. A biedermeier sajátosságának tartott mértéktartásra is. Nem
szerette, ha környezetében sokat füstöltek. „Megutálja az ember a pipát, ha oly túlsá-
gosan látja használatni.” (27.k. 79., 1842. ápr. 5.) Gyulay Lajos nem utálta meg. Egész
életét átszövő szenvedély maradt. 1864-ben, amikor naplója 115. kötetének 31. lapjá-
hoz, megjegyezte, ha a 33. lapra ér – mivel „dupla szám” a 33 – „lesz dinom-dánom,”
azaz: nagy pipázás. Ilyenkor „olyan jól lehet *merengni* csibukozás közt, nem *gondol-
kozni* – hanem *merengeni* – nagy különbség van a kettő közt – gondolkozás? Kellemes
és kellemetlen érzelmeket is ébreszthet bennünk, de mikor *merengünk*, akkor semmit
sem csinálunk, még nem is gondolkodunk, és azt a boldog állapotot kelti fel bennünk
a csibukozás. Mámornak egy nemét, de nem a macskamámort, melyet a német Katzen-
jammernek nevez, melynél nincs valami kellemetlenebb dolog, ismerni fogjátok talán
jámbor olvasóim ezen macskamámort – Katzenjammern, ha nem, akkor azt mondom
néktek: Schämnet Euch Ihr Nüchtererei. [Szégyelljétek józanságotok.]”¹⁰

Olyan szertartás volt Gyulay számára a pipázás, mint orosz kortársainak a teázás.
Ezt viszont nem szerette. „E meleg vizet nálunk csak divatból isszák, alig tudják
nyelni, de meg kell lenni, mert theát inni divatos dolog. Na, nekem nem kell” – írta
1848. június 19-én.

A pipázás mellett, ami lekötötte Gyulay Lajost, az a szabadság-kultusza volt és
a szerelem gyakorlata. De mire is volt jó egy ilyen pipázó különecnek a „szabadság, sze-
relem” abban a világban, amelyben a cél az anyagi és szellemi jólét? Ne kísértsen meg
nagyon bennünket a félig-meddig gnosztikus modell, mely szellem és anyag, értelem és
érzelem, vagy a Schopenhauer-féle képzet és akarat kettősségébe próbálná szorítani
azt, ami „szabadság, szerelem”. A szabadság és szerelem azonosak is. Csak szabad em-
ber szerethet. Az antik auctorok is erre neveltek. A latin *amor* egyik első szó, amelyet
megtanulunk. *Amor* nemcsak a szerelmi kalandra ingerlő nyilas isteni figura, *amor* nem-
csak alkalmi vagy tartós szerelem. *Amor patriae* hazaszeretet. *Amor fati* – sorsunk elfoga-
dása és igenelése. Az *amor* szóval jelölhetjük családunk, népünk, nemzetünk, az em-
beriség szeretetét. És nincs magyar, ki ne érezné rögtön, hogy szerelem szavunkat ki
kell egészíteni a szeretetével. 64 éves korában Gyulay Lajos is összegezte tapasztalatait:

„A szerelem az egy abnormis állapot akár ki mit mondjon mellette, de a szeretet az
a legboldogítóbb, a legmegnyugtatóbb érzés. Azt hiszem a szerelemnek is csak akkor
adatik meg az igazi jutalom, mikor által változik szeretetté. Nem tudok egy nyelvet is
a magyaron kívül, mely meg tudja különböztetni a két tételt szavakban, és ez nyel-
vünk gazdagságára mutat.” (107. k. 251.)

⁹ Zolnai: *A magyar biedermeier*, 19.

¹⁰ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 375.

A gnosztikus kérődzés, a lovagkori ömlengés, a romantikus modorosság dilemmáit egyaránt átélve, érlelte ki – az öregséggel – a fenti következtetést. 1834-ben ugyanis még így elmélkedett:

„En is asszonyok nélkül egy óráig se szeretnék, de ámbár nagy tisztelőjük vagyok, azt bennök fel nem találom, mit néha elragadtatásomban képzeltem, mit érzek, hogy boldogítani tudna, miről a költők annyit írtak, én is, de kifejezni nem lehet. Bizonyossággal tudom mondani, mert magam voltam, a szerelem csak távolban és a kielégítés előtt isteni, azért boldogabb az olyan szerelem, melynek tárgya viasz, márvány vagy vászon, mert az fogytig elragadtatásban tart. Boldog szerelmeim ideihez tartoznak, mikor Bécsben a szép Bécsi Asszony viaszból (die schöne Wienerin), A fonó leány az Esterházy Múzeumában márványból és a Tizian Madonnája vászonon Velencében valának egényeim [bálványaim], ezekhez mindég hűséges maradok, de az asszonyok bája minél inkább közeledünk hozzájuk, annál inkább tűnik. Félek is azért nagyon a házasságtól, talán el is fog maradni.” (16.k. 153.)

A házasság el is maradt. Gyulay Lajos az agglegény-kényelmet, a kötöttségek nélküli életet többre becsülte, mint a házaseletet. Osztyalozgatta a nőket, fantázia neveket adva nekik, nehogy, ha naplója idegen kézbe kerülne, rájuk ismerjenek. Ez volt az ő „szellemi háreme”. De nemcsak ábrándozott. Mikor eljött az ideje, miként a katona fegyverzetét, ő „farkantyúját” öltötte fel, és „Venus templomában” vitézkedett, emellett csábítgatta azt, aki megtetszett neki, olykor pedig ő maga nem tudott ellenállni egy-egy rámenősebb hölgynek. Naplójának utolsó oldalára jegyezte fel sikereit, félsikereit és kudarcait. Összesen 1373 közösülést.

Jellemző, hogy Gyulay Lajos amikor saját maga alkotta szavait idézte fel, úgy alakult a sorrend, mint egy ciklus:

„Hinna 17 éves. Darabig mellette ülve, eljöttem, jövő szombatra *találkedet* nyerve tőle. Nem tudom melyik szó jobb? a *rendez vousra*, a *légyott*, vagy a *találked*, én az utolsót szeretem inkább, mert az én műhelyemből került: *talál kegyed*, rövidebben *találked*, az én leleményem, melyet még gyermekifjúságomban fabrikáltam. Több szavaim is vannak ezen kívül, melyeket én csináltam, melyeket ide is írok, ha mind eszembe jutnának.

Egény = idole, mit égig magasztalunk.

Egelni = égbe menni, légutat tenni

Ülde = terasz oly neme, hol ülni szoktunk, ad analogiam járda, és így lehet *Nézde* egy oly pont, honnan *kinézés* = Aussicht.

Farkantyú ad analogiam: sarkantyú és karantyú, rosszul: karmantyú. Hogy mit tesz? Kitalálni hagyom.” (46.k. 11–12., 1848. febr. 1.)

Vitézkedése közben pedig Gyulay el-eltűnődött szexuális élete erkölcsi vonatkozásain is. Ha nem tudott betelni egy-egy nő alakjával: „Mariska valóban szobrászi test, elle est poétiquement belle! [költőien szép!] Vétek-e ilyen nővel egybejönni? Én azt hiszem, hogy nem, ha annak tartanám, úgy bizonyosan kerülném az efféle időtöltéseket, melyek, ha nem is dicséretesek, de elkerülhetetlenek, azért nem is vétkesek.” (34.k. 79–80. 1845. márc. 28.)

1848. február 1-én pedig megállapíthatta, hogy nem tud két nőről sem lemondani, mint írta: a bigámiáról. „Mindketten nők, ők is, tehát mindhárman duplisan visszük a dolgot. A 19-dik század civilizációja mind megengedi ezt, és abban nem hibázik, de abban igen, hogy titkosan, hazugságok által elrejtve, takarva, engedi meg az efféle természetes dolgokat. Elé áll a morál, és az is hozzáteszi mondanivalóját. A mai morál

azonban éppen oly nevetséges, mint maga a civilizáció, mert csak külsőképpen tesz tartózkodókká, botrányoktól őrizve. Morális, erkölcsös embernek, civilizáltnak tartatik mindenki, ki botrányokat kikerül, sőt néha azok is el vannak nézve bizonyos decenciával, és titok színe alatt elkövetve, úgy hogy mégis mindenki tudja! *o tempora, o mores!* Valósággal én magamat hibásnak nem tartom, hogy egyszerre most két nővel van csatlakozó viszonyom, ha ők férjeiket csalják, az az ő dolguk, én szabad ember vagyok, nekem nem tilos. Most azonnal indulok” ... az egyikhez. (46.k. 9–10., 1848. febr. 1.)

Miután a lelki higiénia kérdését megoldotta, a szerelem testi higiénijára vonatkozóan is kialakította a maga bölcsességeit. Szerinte „20 éves koráig egy embernek nem is kellene tudnia, hogy kétféle ember létezik a világon.” Majd „25–30 éves kor között kell házasodni, a nő legyen 8–10 évvel fiatalabb. Kék gyűrűs szemektől, beesett bágyadt vagy égő tekintetű, rövid látású, halvány, földfakó arcszínűektől őrizkedjenek kölcsönösen a házasulandók. A házasok külön szobában háljanak, az illúzió nagyon csökken együtt hálóknál, egymásnak kigőzölgéseit kéntelenítettedtven beszívni.

*Fingott Fábián vége a lakodalomnak ez a magyar közmondás fontos történelmi emlék, kik egymásra ránni nem akarnak, minél óvatosabban közeledjenek egymáshoz.*¹¹

Az okosan fegyelmezhetőnek vélt kis szenvedélyek ápolása közben a nagy szenvedélynek megmaradt a hazaszeretet. Amikor 1822. januárjában Bécsbe készült, így vallott:

„Jó tudósítást vettem, három nap múlva indulhatok; ha nem látom meg többet Erdélyt, azt kérem az Istentől, hogy minden magyarba öntsön annyi hazafias érzést, mint bennem van, és jobb időt és alkalmatosságot annak bizonyíthatására; szomorúan látom eltelni életemet, melyet későbbre kívántam volna, akkorra, mikor Hazám virágjában lesz, vagy a vétek, hatalmat nyervén, a despoták vérében feredhettem volna; most egyikre sincs megérve a szegény tartomány! édes Hazám! Maradj itthon kis könyvem, ki ha meg nem látlak többé, mond meg annak, akik olvasni fogja, hogy Erdély volt első szerelmem s halálig hűséges maradok hozzája.” (1.k. 51.)

Az 1830-as évek mozgalmába lelkesen is kapcsolódott be, örökre eljegyezte magát a magyar liberalizmussal. Naplóiában vissza-visszatérő mozzanatként bukkan fel, hogy a hazáért kész életét is adni. Így fájlalta azt, hogy az 1834-i diétára nem került be, bár Kézdivásárhelyt egyik jelölt volt:

„Azon kis hiúságon, hogy részt nem vehetek a törvényhozásban, ezen legszebb jussában, melyet egy konstitucionális férjfi gyakorolhat, győzedelmeskedni fogok, csak az eszközöltessek, mit én is óhajtok hazám jobb sorsára nézve, és meg is leszek nyugodva, Kendeffy Ádám meg is tudott halni, anélkül hogy nemes lelkét kisebb körén kívül ismerték volna, azért ő még is a nagyok sorában fog ülni, hát én, kinek talán módja lesz, magát jobban megismertetni, desperáljak, hogy most a sors kihagyott azok sorából, hová tartoztam volna, hová hivatásom, hová vonzalmam volt, nem, sokban által tudom engedni az elsőséget, de abban, hogy valaki hazája boldogságát inkább kívánja, annak áldozni valaki készebb legyen, azért meghalni, és minden órában tétovázás nélkül inkább meg tudjon halni, mint én, azt soha el nem ismerem.” (16.k. 24–25.)

A haza – a kor liberális felfogásának megfelelően – a szabad polgárok közössége. Ő is a fokozatos reformok híve volt, aki a maga emberi méltóságát és szabadságát a mások emberi méltóságának és szabadságának tiszteletével ötvözte. Ezért vetette el a halálbüntetést. Félt az esetleges erdélyi parasztfelkeléstől, de – naplójának 1833. novem-

¹¹ Cluj, Biblioteca Universităţii, Ms. 1371. 100.

berében megvallotta – „rajta nem fogok csodálkozni”, és „ha parasztaink a két hazában fel fognak támadni”, akkor „ellenek fegyvert nem fogok, kivéven történhet magam oltalmazására”. (14.k. 78.) A kor nemességének egy részére jellemző létszorongás, meg a birtok irányításával járó sok kisebb-nagyobb kellemetlenség mondatta vele: „Legboldogabb az, kinek semmije sincs, ki úgy nevedett, hogy egyéb szükségei ne legyenek, csak amivel takarodzék, s amit megegyék, az olyan ember szabad...” (16.k. 203.) Nem vágyott más országba, de kísértette a régi hun-magyar dicsőség és – Bölöni Farkas Sándor könyve hatására is – az amerikai szabadság világa:

„Mikor lesz Magyarország Hunnia, Amerika? Ah je sens qu’être libre est le premier des biens.” (16.k. 220)

Gyulay 1834 novemberében kiáltott fel így franciául, mintha magyarul groteszk lett volna leírni: „Oh, úgy érzem, hogy a szabadság a legfőbb jó.” Márpedig a szabadság számára létforma és érvényesítése lételmény volt. A világ botorságából is következően számára szabadság és ellenzékiesség összefonódott egymással:

„Oppozíció embere voltam mindig, s az is maradok; már gyermekkoromban mindenre nemet mondtam, vagy gondoltam. Hallottam – s nem rosszul – az oppozíciót az epéhez hasonlítani, melyre szüksége van a testnek, hogy egészséges legyen, én is efféle doktor vagyok.” (24.k. 172–173.)

1840-ben emlékezett így. De ha nincs liberalizmus, talán ezek az élmények feledésbe merülnek. Ugyanakkor mélyen gyökereztek. Az antikvitas örökségében. Mert, írta 1834-ben: „a deák nyelvvel kínoznak, melynek időtöltésnél és csekély törvénytudományon kívül semmi egyéb hasznát nem vesszük; Horatiust olvasva legfellebb megtanuljuk nem gondolni a világgal, békességgel túrni a csapásokat, engedelmet, mert megtanuljuk a hazaszeretet nemesebb ösztöneit is szívünkben fellelni, és ha az megvan, úgy sohasem lehet még egy nemzetről is desperálni.” (16.k. 49–50.)

A hazaszeretet a kor szellemének megfelelően szekuláris megváltást kínált. Még 1820 márciusában így biztatta nővérét:

„Az Isten tartson meg kedves Lottim mindnyájunknak örömeire, ha rá kél a dolog, spártai módra harcolj a hazáért te is, ha nem fegyverrel gondolattal s idvezülsz.”¹²

A szabadság, a magánélet szabadsága, a hazaszeretet így fonódnak össze Gyulay Lajos eszmevilágában, amely egyben a kor eszmevilága is. Sokan kísérleteztek szabadság és szerelem összefüggésének megfogalmazásával. Gyulay Lajos is, amikor 1834-ben így vallott naplójának:

*Dicső szabadságért, boldog szerelemért
Fegyvert fogóval még senki is fel nem ért,
Ezeknél nemesebb ösztön nincs
Kiterjedt világon becsebb kincs.*

(15.k. 138.)

Gyulay Lajos ezen sorai Petőfi már említett költeményét idézik fel emlékezetünkben, az 1847. január 1-jén fogant *Szabadság, szerelem* című verset:

*Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért fölláldozom*

¹² Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 280–99.

*Az életet,
Szabadságért fölládozom
Szerelmemet.*

Micsoda különbség! Gúnynak is tetszhet. De nem azért tesszük, hogy évődjünk a naplóíró „költéri” esetlenségén. Evődjön mindenki a magáén! Es évődjünk inkább a nagy költemény historiográfiáján, amelybe a maga módján Gyulay Lajos naplója is beleszólhat.

Jellemző, ahogy a költő szabadságkultuszával vívódó „marxista” irodalomtörténet-írás markáns alakja, Pándi Pál igyekezett megkerülni ezt a verset. A vonalba nem fért be a költő szerelem-kultusza. Amikor mégis nyilatkozni kellett, akkor kiderült, hogy a sematizmus nem túri a dialektikát, és az értékelés úgy hangzik, mint a párt szervezeti szabályának egyik paragrafus: „A »Szabadság, szerelem« jelszavában a sorrendet is tudatosan szabta meg a költő; szerelmi lírájának következetesen visszatérő motívuma a közéleti kötelesség, a forradalmi feladat elébehelyezése az egyéni váagnak.”¹³ Miközben így egyensúlyozott a maga ideológiai korlátain, éppen az általa nem túl kedvelt konzervatív szemlélethez került közel, melyet Horváth János monumentális Petőfi-monográfiájában juttatott kifejezésre. Eszerint „e jelige csak *vers*, de nem költemény, [...] a költő lelkét egyáltalán nem *fejezi ki*, csak megnevezi két legfőbb lírai tárgykerét s tudunkra adja, hogy ezek egyike becsesebb neki a másiknál. Ha a költői lélek teljes kifejezésének a világirodalomban is párját ritkító példányát látjuk benne, akkor a prózai igazmondást emeltük a lírai megnyilatkozás, a józan mottót, a versbe szedett kijelentést a költemény fölé.”¹⁴

A század vége felé tartó liberalizmus korának szemléletében ugyanis „e kis költemény” Petőfi „egész lelkét [...] kifejezte”.¹⁵ Meltzl Hugó még az aranymetszést is felfedezte a több részből álló „ódánk”-ban, melyet „bűvölő dal”-nak is minősített. Az aranymetszés azt jelenti, hogy a kisebb rész úgy viszonylik a nagyobbhoz, mint a nagyobb az egészhez.¹⁶ Eszerint a szabadság alkotja az egészet. Az emberi (ön)felszabadulás élményének zseniális összegzése azt jelenti, hogy az élet, a szerelem és a szabadság úgy feltételezik egymást, hogy egyben hierarchiába rendeződnek, de egyikük sem képzelhető el egymás nélkül. A szerelemben is a szabadságnak kell kiteljesednie.

A hierarchia és az azonosság ilyenén való összekapcsolása költői egyenlet. Gyulay Lajos érzelmi életének dinamikáját is ez jellemezte. Igaz, naplóírónk nem a vadromantika indulatával mérlegelte vagy inkább hirdette azt, hogy áldozatot kell hozni, mint annyi kortársra tette, olykor azt sem tudva, hogy milyen áldozatról van szó. Gyulay Lajos a biedermeier-romantika szellemében élte át a szabadság és szerelem kölcsönös feltételezettségét, miközben annyiszor kémlelte a kor divatjának megfelelően és olykor a klasszikus költőhöz hasonlóan a csillagos eget.

Gyulay Lajos versének esetlensége jelzi az igényt Petőfi sorai után. A szabadságra született, arra vágyó, azt biztosítani vágyó ember igényét. Gyulay erőlködéseit és Petőfi dikcióját összehasonlítva, láthatjuk és érezhetjük, amint a „prózai igazmondás” ke-

¹³ Pándi Pál – Pálmai Kálmán: *Petőfi Sándor*. Bp. 1973. 181.

¹⁴ Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp. 1922. 373.

¹⁵ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza. III*. Bp. 1896. 47.

¹⁶ Meltzl Hugó: *Petőfi jelszava*. Hat sorról hét cikk. 1885. Ld.: Meltzl Hugó: *Petőfi-tanulmányai*. Bp. 1909. 43–78.

resi a versformát, hogy a kinyilatkoztatás világosságával, tömörségével és pátoszával tudjon hatni, hála a költő „intuitív lényeglátásának”.¹⁷ Az egészet hitelesíti, hogy a költő „jeligéjét” (Horváth János) vagy „jelszavát” (Pándi Pál) „valóságos messiási áldozatkészséggel és hűséggel pecsételt[e] le saját vérével!”¹⁸ És ezzel lezárult az a „két esztendő, 1847–1849 között, amikor Európa legjobb költője, legnagyobb újítója, leginvenciózusabb nyelvművésze Petőfi Sándor volt”.¹⁹

Gyulay Lajos naplója azt is példázza, hogy a sokrétű szeretet miként élteti a szabadságot. Az értékek rendje harmonikus világrénd. Kezese: teremtőnk a mindenható Isten. Nélküle nincs élet. Ebben franciaországi tapasztalatai is megerősítették. „Nagy az erkölcsstelség, vallástalanság, ateizmus Frankhonban; így fenn nem állhat. Hiszen az Istent – jól monda, nem tudom ki – fel kellene találni, ha nem is volna. Mi ad megnyugvást az életben, ha nem a vallás, az Istenben való hit!” (29.k. 62–63., 1843. máj. 29.)

De vajon nem hagyott-e magunkra minket?

Gyulay Lajos a természet szépségében érezte Isten jelenlétét. A csillagok jelképeztek az örökkévalóságot. Ők alkották azt a teret, ahol a halhatatlan emberi lelkek találkozhattak. Hogy kinek és minek az ihletésére alakult ki ez a gondolat, pontosan nem tudjuk. Logikus következménye lehet a csillagos égboltra tekintő kíváncsiságnak, általános csillaghiedelmeknek. Legkézenfekvőbb volna a román csillag-mitológia, de ebben sem bukkan fel az a hiedelem, amelynek Gyulay hangot adott.²⁰ Ennek forrása már tudós vagy urbánus „folklor” lehet. Az a modern világszemlélet, amelynek jegyében Rousseau óta nézzük a világot. Hiszen Rousseau annak adott hangot, hogy a természet a maga csalhatatlanságával és mindenhatóságával elfoglalta Isten helyét, miközben a teremtő Isten visszavonult a világból, ám kultusza olyan erénykultusz, amelynek ember és társadalom egyaránt tisztelettel és szeretettel kell hogy tartozzék. Ennek az új természetszemléletnek a jegyében a tételes vallások iránti hűség és a magánmitológiák, mint a csillagkultusz, jól megfértek egymással.

Gyulay Lajos 1822 legelején még csak azt jegyezte fel Helmuth asztronómiai kézikönyve kapcsán: „Helmuth nagyon mulattat, most is látom belőle, milyen hasznos és szép tudomány az asztronómia.” (1.k. 41.) Bécsből viszont nővérének, Lottinak már néhány hónap múlva a következőket fejtegette:

„Ha együtt nem lehetünk, gondolatainknak magnetisch együtt születésével sietesük azon órának közelgetését, mely nemcsak gondolatainkat, de egymást szerető karjainkat is egygye fogja tenni, óhajtva várom valóban azt az időt, mely újra egybe fog hozni, de mikor lesz az? csak Ahnungodnak nem adok helyet, hogy Dedácson utoljára láttuk volna egymást, mert én a jövendő szép képzetemben élek, melyek minekutána célohoz vezetnek volna, egy csendes szívem választottjainak körében helyt foglaló vidékbe tesznek által, foghatatlanok egy teremő észnek ifjúi kicsapongásai, tetteikkel korszorúzni kívánt rövid életét a később élőknek is fenn akarván hagyni, némely órában szerencsétlen is kíván lenni, csak hogy szánakozásra és tűrésével bámulásra indítson, így én is hidd el, ha nem félnék attól hogy mást teszek szerencsétlenné (értesz úgy gondolom) vaktában rohannék a veszedelmekbe, melyek talán nagyobbá tennének mint vagyok, így magamban érzem magamat és bámulok magamon, erőt venni nem tudó

¹⁷ Kornis Gyula: *Petőfi pessimizmusa*. Bp. 1936. 5.

¹⁸ Meltzl: *Petőfi-tanulmányai*, 38.

¹⁹ Fried István: *A (poszt)modern Petőfi*. Bp. 2001. (Fülszöveg)

²⁰ Sabina Ispas szíves közlése.

lelkemen, – egyetlen egy Passióm! s az bajosan teljesíthető, egyetlen egy vágyásom! s az csak egy álom, ez nekem szerencsétlenségem, oka annak, hogy inkább magamba zárt vagyok, s azoktól, kik nem ismernek, hidegnek tetszem. Ó! én melegen érzek és égek, de olyan tűz lángol bennem, mely minthogy nincs rése, emészt, anélkül hogy világíthatna, de mire magamról, te jól ismersz, inkább kedvesebb tárgyakra menjünk által, tudod, hogy most a 812-beli üstökös csillag látszik, be boldogabbak voltunk akkor, mert gyermekebbek is voltunk mostannál, mikor egész éjszaka lestük járását, időtöltésünk egy bálnál jobb volt, mert ismeretségünk Umfangja nem sok mértföldöt foglalt magában, most csak annyiban hasonlítunk egymáshoz, hogy hasonló melegséggel érezzük egymás iránt barátságunkat lángolni, de hol van a meglegedés? Nézd gyakran azt a csillagot s emlékezz reám, felejtse magad a múltba és emlékezz reám, egyesítsd imádásodat az enyémmel, mely jó anyáknak hosszas és egészséges életét, magunknak meg célünknek teljességét kéri, helyheztesse amennyiben lehet boldogságunkat, mely úgy is mulandó csak a földiekbe, egyebütt, vár a mennyei [boldogság] Adieu”

Az „éjszaki csillag” az őrangyal szerepét is átvette. 1826-ban arról számolt be, hogy anyja képe ott függ az ágya fölött „és nem adnám csak az originálért, körültem lebeg, eddig csak miatta félttem, most semmitől sem félek, mert van őrző angyalom, és ha bajom is történik, hozzá megyek én is – az éjszaki csillag az én csillagom, ott van Anyám és ott fogunk egykor mindnyájan lenni, ha nem ismered, Andrásfalván meg fogom néked mutatni, szeresd meg, én azért szeretem, mert mozdulhatatlanul áll helyén, és az igazgatja az egész világ szisztémáját, különben is titkos erő vonz azon világhoz, mely belém prófétai lelket is öntött”²¹

Gyulay Lajos csillagkultusza aztán filozófiai legitimációt is nyert. Az 1830-as évektől, ha konfliktushelyzetbe került, naplójában és leveleiben, visszatérő mozzanatként ismételte Kant ismert mondását: „Jól mondja Kant, hogy nem ismer két felségesebb dolgot a világon, mint a csillagos eget maga felett és a jó lelkiismeretet szívében, minden egyéb hiúság.”²²

Vagy: „Nincs szebb a csendes lelki ismeretnél és a csillagos égnél, azt mondja Kant és én azt teszem hozzá, azon csillagos égnél hová utolsó vágyásunk sóhajtoi, és azok kik a jövő életet, mint mű ketten hiszik, azok az élet bal körülményeit, hamar legyőzik, és helyes, mennyiben lehet, tűrhető életutat választva, csendesen várnak a jobb jövő után.”²³

Kant hitvallása persze némileg másképpen szól: „Két dolog tölti el újra meg újra növekvő csodálattal a lelkemet, mennél többet és mennél tovább elmélkedem rajta: a csillagos ég felettem és az erkölcsi törvény.” Gyulay nem úgy elmélkedett, mint Kant. Gyulay naplója mégis a Kant-recepció érdekes dokumentuma is egyben. Azt példázza, hogy a nagy gondolkodók nagy gondolatai miképpen épülnek be hétköznapi világunkba.

Kantnál a világegyetem végtelensége a maga végtelen sokszínűségében és szépségében Isten hatalmának végtelenségét fejezi ki. A „csendes csodálkozás”²⁴ azonban felvetette a korabeli teológián túllépő problémát: „Ki olyan merész, hogy meg merje vála-

²¹ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 140.

²² Uo. 196.

²³ Uo. 278.

²⁴ Immanuel Kant: Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels. Immanuel Kant: *Vorkritische Schriften bis 1768. I.* Szerk. Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main, 1977. 326.

szolni a kérdést: Vajon a bűn a maga uralmát a világegyetem más bolygóin érvényesíti, vagy csak az erény uralkodik?”

Jellemző, hogy Kant is ezen kérdése nyomatekositására költőt idézett, Albrecht Hallert:

*Die Sterne sind vielleicht ein Sitz verklärter Geister,
Wie hier das Laster herrscht, ist dort die Tugend Meister.*

*A csillagok talán megdicsőült szellemek tartózkodási helye
Miként itt a bűn uralkodik, ott az erény.²⁵*

Byronra is hatott a csillagok varázsa. Mert ugyan elzárkózott a halhatatlanságról való elmélkedésektől, mondva: elég nyomorultak vagyunk ebben az életben, hogy egy másíkról spekuláljuk”, a vallás számára esztétikai örömet kínált, és ezért szerette a katicizmust, ugyanakkor naplójában arról is vallott, hogy „az éjszaka vallásos foglalatosság”, és amikor távcsővel figyelte az eget, a csillagokban „világokat látott”.²⁶

Jellemző, hogy amikor Gyulay Lajos az energikus Teleki Emmába szerelmes volt, akkor a csillagvilág is elvesztette varázsát. 1837. március 1-én vallotta naplójának: „Ma éppen egy hónapja, hogy Emma nálunk van, megpróbálom e hónapot elénekelni:

*Öröm nélkül telt az idő
S az élet egét komor felhő
borította
Évek olta
Remény nélkül s szívszakadva
Ébren mégis álmodozva
Szív Csillaga
Nem villaga
Mint mikor a plánta szárad,
Nedv hijántul a föld hasad.
A Pusztában
Szomjúságban.*

(20.k. 107.)

Csak hogy a dolog nem ilyen egyszerű. A szabadság és szerelem prózai konfliktusának lehetünk tanúi, miközben egymással szemben laktak, ablakaik egymásra nyíltak, és egymást figyelték:

„Vajon neki is oly kedves tekintet az én gyertyám, mint nékem az övé? Egy belső titkos sajdítás azt mondja nekem, hogy igen. Ó hiúság, férfiúi gyengeség, én mindig szégyelltem szeretni, és gyengeségnek is tartom, pedig mégis az életnek legkellemesebb része, melyet ezen legerősebb indulat bélyegez. Éppen elüté az éjféli tizenkettőt. Atyámnak testétől megszabadult szabad lelke veszen körül, lebeg felettem, és hála Is-

²⁵ Kant: i. m. 393–394.

²⁶ George Gordon Byron: *In my hot youth*. *Byron's Letters and Journals. I.* Bev. Leslie A. Marchand. London, 1973. 14–15., 22.

tennek csendes lelki nyugalmamban. Életemnek eddig kevés kitűnő világi mutatkozott, részesedtem örömeimben, fájdalmakban. Ő de vágyásaim mindig teljesületlenül maradtak. Meghallgatta az Isten sok fohászkozásaimat, de a szenvedésnek legmélyebb poharát is kiürítette velem, midőn felejthetetlen anyámat tőlem elszakasztotta, ki már hasonlólag 11 esztendeje lesz majd, hogy sírjában nyugszik. Lebegjetelek áldott imádott lelkek körülöttem, ne hagyjátok el és ne fosszátok meg teljesülésétől minden kívánságait szegény fiatoknak. Mostani tiszta lélekből eredett kívánságaim ezek: Légyen alkalmatosságom Hazámnak, melyhez utolsó leheletemig kizárólag hív maradok szolgálhatni, és ha szerencsém lesz követnek választatni, legyen fáradhatlan szorgalmam kötelességem teljesítésében, légyen reggeli első felébredésem és estvéli utolsó sóhajtásom Hazám szerencsétlen sorsára függesztve, mely szabadítójára vár, érzem, hogy itt kimeríthetetlen vagyok, és még egy kis gyertyavilág, mely velem szemben Emma asztalán ég, az mely ezen szokatlan órában ágyamból felköltött és íróasztalomhoz vezetett, kívánok én egyebet is, kívánom, mit titkosan sajdítok, hogy Emma viszont hajlandóságot érezzen hozzám, hogy el ne felejtsem, és reám emlékezzen, hogy majd, ha a tudósításokban nevetem olvasni fogja örvendjen látásán, és feltalálja bennem azon tulajdonságokat, melyek reá oly méltók.” Aztán mikor észrevette, hogy Emma, amikor őt megpillantotta, „visszahúzta magát”, akkor úgy érezte: „Emma is olyan, mint egy üstökös csillag, csudáltatja magát, és eltűnik.” (20.k. 114–116., 1837. márc. 2.)

A fenti sorok azt is jelzik, hogy a napló nemcsak az őszinteség műfaja, hanem az önáltatásé is. Gyulay szemmel láthatóan féltette „szabadságát”. Félt a családalapítás felelősségétől. Nem vallotta meg kisebbségi érzését. Bár nyilván felötlött, amit korábban papírra vetett: „Hol is van az a feleség, mely engem kielégítsen, vagyok-e magam oly tökéletes, hogy egy olyant érdemeljek.” (16.k. 42. 1834. aug. 20) Most mintha felbukkant volna az ideális lény. Láthatta Teleki Emma izzó hazafiságát, szellemi igényességét, csak hogy azt is érezhette, hogy a magas mércének nem tud megfelelni. Tisztaban lehetett saját írásainak silányságával. Naplója vezetésével éppen szépírói ambíciói és a teljesítmény hiánya közötti feszültséget enyhítette. Gyulay Lajos a szerelem elől a szabadságba menekült. Szinte refrénszerűen ismételte, hogy a házasságtól a sok formáság, mint leánykérés, esküvő, rokoni látogatás stb. is visszatartja. A „szabadság, szerelem!” hierarchiája ilyen prózai módon érvényesült, a hazafiság pátoszának jegyében. Gyulay a női emancipáció híve volt, de nem akart annak áldozata lenni. Inkább megdorgálta a világot és kortársait:

„A magyar sült galambot vár szájába, ahelyett hogy a szabadság oltárára leütné az önkény ördögét. Meggondolhatná, hogy soha sem szabadított még egy népet is megidegen nép. A szabadság egy oly koszorú, melyért azt embernek magának kell harcolni, és valóban meg is érdemli a harcot.” (23.k. 25–26., 1838. dec. 11.) És különben is: „A szabadság legszebb is addig, míg róla álmodozunk az ifjúkor legszebb órái!” (34.k. 396., 1845. jún. 3.)

Aztán útnak indult világot látni. Közben a csillagnézés képzeletvilágában érezte magát otthon. Oly kellemes volt 1838-ban Bécsből Lottinak arról írni, hogy

*Amíg én messze földre járok
Éjszaki csillag!
Addig Tőled oltalmat várok.
Égi hatalmak! kik ártatlant,
Erényt el nem hagytok itt alant,*

*Legyetek Tű az enyémekeknek
Védemezői szegényeknek.
Őr angyalok! Oh ne hagyjátok
Mert nékem testvéreim azok
Amíg én messze földre járok
Éjszaki csillag
Addig Tőled óltalmat várok.²⁷*

Így Pesten is együtt lehetett a család: „Ez a föld – írta Lottinak 1843, október 23-án – igen nagy plánta, jó volna embereknél csoportosulni, kik egymást szeretik, kisebb területen, de mindig együtt lakni. Lesz egy szellemi élet majd egykor, melyben csillagról csillagra fogunk vándorolni mint most városról városra, csak hamarabb, úgy mint a gondolat és emlékezet, ezen az éjszaki csillag lesz ahol mind egybe fogunk találkozni, kik egymást szeretjük a földön.”²⁸

A csillagnézés adott erőt 1848-ban. Október 14-én ugyan csak azt idézte fel Császár György *A kunok* című „nagy operá”-ból, amit Uzád mondott: „Csak kín az élet, csak gyötrelmem.” De csak megerősíthette csillagkultuszában, amit Margit, Uzád hitvese, mondott, miután férje egykori szerelmével, Lajossal együtt börtönbe vetette:

*Igen messze túl a csillag honon
Létez a kebelnek nyugalma
Ama boldog távolban tenyészik
E szenvedő szívnek balzsama.
Ott reánk új élet fog derülni,
Eltűnnek a sötét kínok,
Ott fogunk mi kéjben üdvezülni
Ott leszünk örökké boldogok.*

*Együtt
Könyink mik most búban omlanak
A szerelmek tiszta naphonán,
Életüdvnek kéjében fakadnak
Jobb világnak hajnalsugarán.²⁹*

Gyulay Lajos – láttuk – elmenekült a szerelmek „naphona” elől. A sötétben világó fény adott vigaszt:

„Elhagyatva áll – írta Lottinak Pestről november 29-én – a szegény magyar, maga erejére hagyva, szimpátia nélkül, de nem kell elcsüggednünk, mert a gondviselés vitézséggel és lélekkel felruházta, és az ily nemzet nem vészhet el.

²⁷ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 294.

²⁸ Uo. 398.

²⁹ A kunok. Nagy Opera 4. felvonásban. Írta Hegyalji. Zenéjét: Kaiser [Császár] György. Pest, 1848. 21., 29.

Isten oltalmába ajálva téged, tekintetünk egybetalálkozásával – az éjszaki csillagon – vigasztalom magamat”.³⁰

Csillagkultuszában a magyarra többször is fordított Alexander Pope racionalista panteizmusa is csak megerősítette Gyulay Lajost. Az angol gondolkodó filozófikus költeményeiből, prózai munkáiból a XVIII. század folyamán egész sor francia antológia készült, ezek egyikét forgatta Gyulay Lajos. Ezt nem találtuk meg. Idézeteit nem is tudtuk maradéktalanul azonosítani, különböző kötetekben, különböző helyeken bukkant fel az, amit ő egy kötetben olvasott. A franciák, ha fordítottak inkább a mű szellemét, mint betűjét ültették át. És amit Gyulay franciául olvasott *Az embernek próbája* című filozófiai költemény prózai átültetéséből,³¹ azt még tovább gondolta, amikor 1849. február 1-én így vallott: „Newton feltalálta a csillagok járását, de mikor az ember tulajdon magát akarja megismerni, akkor fennakad barkedője.” Ugyanakkor az, ahogy Pope az embert, a természetet és Istent azonosította, és Isten imádatára szólított,³² mintegy visszatartotta Gyulay Lajost attól, hogy az emberi természet ellentmondásai-
ban mélyüljön el.

Nem véletlen, hogy a naplóíró 1849. február 23-án a csillagokhoz fohászolt, és úgy zárta eszmefuttatását: „Mindenhol, és mindenha, Isten dicsőségét szemlélem és istenesíték mindent, mi lelkemet felemeli magasztosb érzelmekre. *Ces sont nos dieux imaginaires!* [Ezek a mi képzeletbeli isteneink!] – Isten oltalma hazánkkal! velünk, kik függetlenségét óhajtjuk! Jó éjt a távollévő enyémekeknek!”

Március 2-án szülei emlékét idézte fel:

„Magasztalva legyen nevök, a dicsőké! Ma szépen ragyogott az éjszaki csillag, mely hogy felsóhajtottam hazajöttemkor, találkoztak rajta tekintetünk kétségen kívül már többször is Lotti nővéremmel, az ily egybetalálkozó tekinteteket egy közösen tisztelt tárgyan lehet a szeretet légvonalának nevezni. *Le regard, ce baptême de feu qui peut servir à l'amour!* [A tekintet, e tűzkeresztség, mely szerelemre szolgálhat!] Ez Napóleonnak egy expressiója – nem történik e meg az akárhányszor, hogy tekintetek egybetalálkoznak, nem másért, csak azért, hogy hasonszenv löki egymás irányába a szemek világát, ki szeretni tud, az bír tekinteteket kierőszakolni maga irányában ezerek közül, és bír, tekinteteket oda erőszakolni, hová maga tekint. Így, meg vagyok győződve, hogy Lotti nővérem tekintetei az éjszaki csillagra, gyakran és igen gyakran találkoznak az enyémekekkel, melyek szintén oda fordítvák, mert az nekünk egy kedves csillagunk, azaz álmodozunk, és valóban dicső és szép álom, mely lehet hogy valósul is, miszerint egykor ott, a nagy viszontlátás napján, mind egybe fogunk találkozni, kik egymást e földön szerettük.”

Másnap pedig már meg is írta Lottinak:

„Ez emlékezetes napon tudva, hogy gondolataink egybetalálkoznak a legfontosabb emlékeket ébresztve szívünkben, tudom, hogy talán éppen ez órában te is soraidat hozzám intézed, vigasztaló érzelmek környékeznek. Éjszaki csillagunkon is hányszor nem találkozhattak már tekintetünk, mert a szeretet légvonalát, mely irányát sohasem téveszti várakozásban, reményben telnek itt napjaink, a haza megmentése absorbeálván minden egyéb gondolatainkat, kik boldog haza nélkül boldogok lenni nem tudunk, közelebbi napokban sergeink szerencsésen csatáztak, és legjobb reményeket táp-

³⁰ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 500.

³¹ Vö. *Oeuvres diverses de M. Pope. II.* Amsterdam – Leipzig, 1749. 375., 387–388.

³² Vö. *Les pensées de Pope.* Genève – Paris, 1766, 23.

lálnak, mi szerint győzedelmesen be fognak vezetni talán rövid időn fővárosunkba, melyet még egyszer el kell-e vesztenünk, hogy visszafoglalva, annál jogosabban magunkénak vallhassuk.”³³

A romantikus örökkévalóság-kultusz jegyében így valósult meg az időt és teret átívelő parapszichológiai.

A csillagnézés is része a világ és élet poézisének, amelyet féltett az időtől: „Prózaikusabb lesz a jövő kor, okosabb, hosszabb éltű. Ó! de mit fog használni mégis az élet poézis nélkül!” (28.k. 103., 1842. okt. 1.) Ennek a poézisnek a része az „a csinos társalgás”, amelyből naplója és levelezése a csillagnézésre utaló részletei is adnak némi izelítőt. Ezt féltette a demokráciától, hiszen „a csinos társalgásnak számnélküli fokozatú gyönyörei a sokaság előtt ismeretlenek”, miközben még „az európai örömök kirekesztőleg arisztokratiaiak”. (29.k. 74–75. 1843. jún. 9.) Ugyanakkor Gyulay Lajos nem is volt tudatában annak, hogy a csillagnézés és az azzal összefonódó örömök, mennyire ismertek voltak „a sokaság” körében. Gondoljunk a folklórra. Csak a néphiedelmek éppen nem úgy poetizálta át a csillagok világát, mint ő tette.

A tekintet, e „tűzkeresztség”, mely szerelmet ébreszthet! A tekintet, amely a szeretet kifejezője – örök emberi gesztus. A csillagok világának kémlelése is az emberrel születhetett.³⁴ Legfeljebb a csillagnézés szokása „demokratizálódott”. A korábbi hiedelmek hősökkel és természetfölötti lényekkel népesítette be a csillagokat.³⁵ A felvilágosodás lenézte a csillagmítoszokat, de a romantika világában már ahány csillag, annyi – alapvetően a régi hiedelmekben gyökerező – emberi magánmitológia. Van, akit csak valamiféle jóleső érzés töltött el, amikor rátekintett a csillagos égre. Bártfay László naplójában például visszatérő mozzanat a csillagok jelenlétének jelzése.³⁶ Széchenyi István viszont amikor már úgy érezte, hogy a magyar kormány és az udvar konfliktusa feloldhatatlan, apokaliptikus látomásaiban – mint szeptember 3-án naplójába írta – „Egyetlen fénypontot sem tudok felfedezni az egész világmindenségben.”³⁷ És még aznap mások társaságába menekülve, így kiáltotta világgá szorongásait: „En a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenüttl!”³⁸

Gyulaynál ezzel szemben a csillagos ég vigasz forrása volt. Csillagkultusza Petőfiével rokonítható.

Nem tudni, olvasta-e Gyulay Petőfi csillag-verseit? Az ihlet szempontjából nem is érdekes, mert a naplóíró hamarabb alakította ki a maga magánmitológiáját, amely a költő nagyszerű látomásaival oly sok vonatkozásban rokon. Gyulay naplóiban az az ízlésvilág tárul fel, amely a költő számára kihívást jelentő várakozások horizontjának egyik eleme. Minden zsenialitás az összefüggések megragadásában rejlik, abban ahogy az új perspektívákat tár fel. Ezért megismételhetetlen a nagy irodalmi mű.

Ha a *Szabadság, szerelem!* a költői egyenlet tagjainak – szabadság, szerelem, élet – tömör, egyszerűnek tetsző és célratörő megjelenítése okán is zseniális mű, a csillag-versek zsenialitása a prózainak tetsző leírásban és a költői képek újszerűségében feltáruló mítikus távlatokban rejlik. Azokat az elemeket, amelyekből a költemény felépült,

³³ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 508.

³⁴ Toroczkai-Wigand Ede: *Öreg csillagok*. Bp. 1916.

³⁵ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 266–277.

³⁶ *Bártfay László naplójából. I. 1838–1841*. Szerk. Jenei Ferenc. Bp. 1969.

³⁷ *Gr. Széchenyi István Döblingi irodalmi hagyatéka. I.* Szerk. Károlyi Árpád. Bp. 1921. 389.

³⁸ Idézi Spira György: *Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban*. Bp. 1979. 241.

„mindenki” ismerte. A mitikus távlatra is „mindenki” vágyott. Csak éppen nem tudta kimondani.

Miután általában ismert irodalmi művekből indulunk az azonos téma kevésbé jelentős megjelenítése felé, amikor Gyulay Lajos naplóinak 1848–1849-i köteteit forgatjuk, úgy véltük a költő ihlette meg a naplóíró. Petőfi 1845-ben *A négyökrös szekér* című versében a csillagválasztásról úgy ír, hogy azt hinnénk Gyulay Lajos csak magára alkalmazta a verset:

*A csillag vissza fog vezetni majd
A mult időknek boldog emlékéhez,
Ha elszakaszt a sors egymástul minket.*

Petőfi ezen gondolatának forrását nem ismerjük. Nem azonos a közismert csillaghiedelmekkel. A „csillagmítoszok nyomai” abban a mozzanatban tárulnak eléink, hogy a csillag fényessége mutatja az ember szerencséjének mértékét, és ezért választják Erzsikevel a legfényesebbet.³⁹

Egyébként – mint a *Lebel* című vers tanúsítja – hétköznapi gesztus a csillagválasztás:

*Melyik szerelmes nem választ magának
A számtalan közül egy csillagot?*

Gyulay naplója viszont jelzi, Petőfi azon gondolata, hogy a csillag összeköt embert és embert, a kor csillagkultuszában gyökerezett, és valamiféle metafizikai szomjúságból fakadt. Amikor a költő vigasztalannak látta a világot, eltűntek a csillagok a poétikai horizontról. Komor versei alkotják a *Felhők* ciklusát. A *Felhő és csillag* című versben a természet ezen két eleme a világteremtésének idejét idézi. A felhő és a csillag a férfi és a nő képzetéhez társul:

*Mikor isten a férfit teremté,
Homlokára szállt sötét ború,
Nem tudom mért?... csakhogy e borúból
Lett a felhő s égháború.*

*Mikor isten a hölgyet teremté,
Örömeben sírva fakadott.
Most is látni ez örömkönnyeknek
Cseppjeit, a sok szép csillagot.*

Ezért hatott „a lányka tekintetének csillagos világa”. (*Három szív története*) A költő – kimondva-kimondatlanul – maga is teremtő, isteni természetű, miután oda a gyermekkor, így szól *Gyermekkori barátnémböz*:

*Azóta tiszta látköröm
Oly gyakran elsötétedett,
S az éjszakában, mely sírként fedett el,
Csak egy csillag volt, a könny, mellyel
Síratam boldog gyermekségemet.*

³⁹ Berze Nagy János: Petőfi költészetének folklóre-párhuzamai. *Ethnographia*, 1925. 41.

nem véletlen, hogy Petőfi a *Felbók*-ciklust követően írt komor verseit *Csillagtalan éjek* című kötetben akarta kiadni, de aztán lemondott a tervről.⁴⁰ Közben szorosabbra fűződtek a szálak magánélete és a közélet között. *A hazáról* így szólt:

*Szép csillag a honszeretet,
Gyönyörűségesen ragyog.
Szegény hazám, szegény hazám te,
Neked kevés van ilyen csillagod.*

Közben az érzelmek és gondolatok kerestek valami kézzel fogható, sötétben is jól látható pontot, és így rendeződtek el a csillagok világában, úgy, ahogy és azért, amint *A csillagos ég* című filozofikus költeményében látta:

*Fekszem hanyatt a föld sötétzöld szőnyegén
És merengve nézem a sötétkék eget;
Száll reám aranyos, ezüstös csillagfény
És koszorú gyanánt övezi fejemet.
Mégfürösztem lelkem e sugárözönben,
Lemosott magáról minden földi szennyet,
S most újjászülvén a magasba röppen,
S keresi a mennyet;*

hogy aztán kiderüljön, hogy itt a földön:

*A szerelem mindent pótol, s a szerelmet
Nem pótolja semmi.*

A metafizikai szomjúságot kioltja a földi szerelem. A sorrend: „Szabadság, szerelem!” 1848 októberében-novemberében megírta azt a hatalmas költeményét, amelyben magánmitológiája az emberiség önfelzabardításának nagy mítoszába olvadt:

*Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag,
Te a népek hajnalcsillaga!...
Mégvirradt, fölébredt a föld, fut
A hajnaltól a nagy éjszaka.*

A szekularizált megváltás látomásában a felvilágosodás diadala, a mindent be-
ragyogó nap a csillag-mítoszok világát is a múltba utalta:

*Nagy idők. Beteljesült az Írás
Jóslatja: egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall, rettentőn lakol.
Régi szentek
Mind elesének,
Földült szobraik kövéből
Új dicső szentegyház épül,
A kék eget vesszük boltozatnak,
S oltárlámpa léssen benne a nap!*

⁴⁰ Pándi – Pálmai: *Petőfi*, 79.

A szekuláris megváltás az univerzalizmus és partikularizmus együttes győzelme. Partikularizmus és univerzalizmus ellentmondásos viszonya minden nacionalizmus nagy problémája. Az extázis privilegizált pillanataiban bekövetkezik a *coincidentia oppositorum*. Ezért megváltás, kiemelkedünk a földi lét szorító dilemmáiból. Eltűnik még a csillagok világa is az örök fényességben.

Itt már a motívumkereső igyekezetnek még kevesebb értelme van. Annál inkább annak, hogy lássuk, milyen széles körben élt a probléma, és hogyan próbálták megoldani.

Partikularizmus és univerzalizmus harmonizálásának igényéről és ellentmondásairól Gyulay Lajos naplói is tudósítanak. Egyik legkiérleltebb jelzése a nagy dilemmának:

„Terjeszkedés mindég belső gyengítés, minél többet kívánunk, szeretünk, annál kevesebbet nyerünk, és nyernek szeretetünk közelebbi tárgyai. Aki kozmopolita, gyengébb patrióta, patriarcha és egoista. Ki az mire érzi magát felkenve, aszerint tegye kötelességét, mert csak úgy van megengedve, p.o. kozmopolitának lenni, és a hazaszeretetet megvetni, ha valósággal az emberiség javát elő tudjuk mozdítani.

Krisztus, Newton, Kolumbusz, Luther, ha szabad ezeket az elsővel egybehasonlítani, voltak olyanok, kik az egész emberiség javán és előhaladásán dolgoztak. Vannak, kik a patriarkális körben tesznek eleget, ha sok ilyen volna, akkor a Haza is boldog lenne, tehát ezek is tiszteletet érdemelnek, de a csupa egoisták pártját fogni valóban nem tudom, ha mindjárt áll is az alapmondás, hogy terjeszkedés belső gyengítés. Mint-hogy a szó méltó értelmében kozmopolita nem sok lehet, a hazaszeretet az, mely legdicsőbb tettekre vezérelheti az embert, s ott, ha nem is barátait és házkörét, de magát annak feláldozni mindig dicső tettek tartom. Szép mondás az, mit valahol olvastam, hogy valaki mondotta: magamnál inkább szeretem házam körét, atyámfiat, azoknál inkább hazámat, annál, inkább az emberiséget.” (25.k. 130. 1841. máj.8.)

Önmagába visszatérő érvelés. Az ellentmondás feloldhatatlannak tetszik. A történelem sem segített. A nagy dilemma mérlegelése 1848–1849-ben ölt drámai jelleget.

1848. augusztus 31-én így vallott:

„Szép csillagos idő volt. A csillagos égből szívtam vigasztalást és bizodalmat. Elgondoltam a teremtés megfoghatatlan és végnélküli nagyságát! minő csekélységben tűnt fel előttem ahhoz hasonlítva, a magyar-rác háború! mű itt e földön civódunk egymást mérszárroljuk eszmékért, melyek kicsinységükben eltűnnek, a világ nagy kolosszusa előtt, és még is nincs boldogság előttem, Magyarhon függetlensége, magyar hon dicsősége nélkül. Jól tudom, mert Isteni érzés öntötte belém ennek igazságát, hogy nagyobb cél, mi után a halhatlan léleknek törekednie kell, mint nemzetiség; mely parányiségben tűnik fel egy átaljános világi harmónia irányában de mit tehetek róla, ha engem a magyar lobogó, ha engem hazafiúi érzés éltet, míg földnek gyarló embere vagyok!”

Nemcsak ezt, számos más megnyilvánulást idézhetnénk arra, hogy Gyulay Lajos a maga nacionalizmusát nem tudta feloldani a világmegváltás extázisában. Hiányzott az ihlet és a pátosz, mi a logikának új távlatot nyit. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy a prózai lélek reálisabb is tudott lenni. Mert Gyulaynál olyasmit nem olvasni, mint a függetlenségi háború és világmegváltó forradalom lázában égő Petőfinél, aki haditudósítóként 1849 áprilisában éppen Erdélyből írta: „Ha e szerencsétlen nép még egyszer fellázad ellenünk, méltó, hogy extermináltassék.” Ez nem „régebbiről származó, nacionalista indulat”, amelyet „az igazság keresése” menthet, ahogy a „marxista” irodalom-

történet-írás vélte.⁴¹ Ez a francia forradalom politikai kultúrájának eleme. Vele szemben áll maga a mindennapok valósága. Még 1837-ben fel is jegyezte Gyulay Lajos, hogy bizony jól mondta Horváth Misi, amikor Bethlen János éppen egy szépségét veszített hölgyet akart feleségül venni, „olyan mint az asztronómus, ki a csillagokat nézi és a földön megbotlik”. (20.k. 6.) Es ki tagadná, nekünk a földön kell élnünk?

Igaz, ez nem mindig kellemes. Gyulay is 1848 októberének elején keserűen juttatta kifejezésre valamiféle eszményi – egyén és közösség harmóniájára épülő – társadalom iránti vágyát: „El kell jönni elébb hátrább a *Fourier országának*, addig nem lesz béke e földön talán még akkor sem. E szent élvezet alig ha nem más csillagzatban lesz, csak fellelendő!” Azonnal fel is ötlött „egy régi versezetem”:

*Az éjszaki csillog
Rám mosolygva villog
Anyám lelkét bírja
Szívem őtet sírja!*

Ez sem nagy mű. De utalhat arra a nagy közös gondolkodásra, amelyből a csodálatos költészet fakadt. Es jelzi azt, ahogy egy-egy nagy európai gondolkodó is csak erősítette a szekuláris megváltás igényét. Ilyen volt Fourier, akinek „országa” a zsidó-keresztény retorika nagy ígéretére emlékeztet: Isten országára. „Fourier országa” ennek szekularizált változata.

Fourier talán Petőfit is megihlette, csak miután a költőnek nem maradt ránk olvasónaplója, nem tudjuk pontosan, hogy miként.⁴² Gyulay papírra vetett elmélkedéseiben viszont tetten érhető Fourier hatása. Másodkézből ismerte meg. Egy életrajzot olvasott róla, aztán Victor Considérant-nak Fourier nézeteiről szóló előadásai ismertetését forgatta. Nem nagy mű, nyolcadrét alakú kis füzetke.⁴³ De már elég volt arra, hogy Isten országának földi változata felvillanjon. Hiszen mélyen élt a szekuláris megváltás igénye. Fourier érlelődő és formálódó eszméket segített kiteljesedni:

„Owen az angoloknál a radikalizmusnak praecursora, Saint-Simon végre kitisztázta a dolgot, Fourier csinál epochát szisztémájának, mely szerint tőke, munka és talentum egyesülve kivétel nélkül minden embert boldogságra vezethet. A meghalt nemzedékek árnyai látszanak összecsoportozni, rabságban telt szenvedéseikre kérve a törvényhozást, hogy a jövő nemzedékeket szabadítsa föl. amíg a szegénység nincs eltörölve, addig a gazdag is ki van téve szegénységnek” – fejtette Gyulay 1849. szeptember 7-én Zimonyban. Es amit írt, abból kiderül, hogy ismerte az utopisztikus szocializmust. Pontosabban hozávetőlegesen ismerte. Mert Saint-Simon irányzatáról néhány héttel korábban még Bécsben így nyilatkozott:

„A fourierizmust nem kell összevetni a saint-simonizmussal, mely minden tulajdont, minden öröklést eltöröl, és papi kézbe akar minden tulajdont.”

Ez egyszerűen téves. Mert Saint-Simon hívei a magántulajdon szentsége mellett voltak, és némi túlzással azt lehet mondni, a globalizáció híveiként tevékenykedtek, minél hatalmasabb területeket akartak bevonni a világkereskedelembé és a szegénységet

⁴¹ Pándi Pál: *Petőfi és a nacionalizmus*. Bp. 1974. 191.

⁴² Pándi Pál: „Kísértetjárás” *Magyarországon*. II. Bp. 1972. 51., 81., 100., 128., 131., 205., 229., 244., 281., 329., 334.

⁴³ P. -C. -E. Mo...k: *Exposition abrégé du système phalanstérien de Fourier par Victor Considérant*. Paris, 1848. (III. kiadás. Ennek valamelyik előző kiadását olvashatta Gyulay Lajos.)

éppen a hatékonyabb tőkebefektetésekkel szerették volna korlátozni. Fourier viszont nagy tőke ellenes volt. A tanítványok által terjesztett tanok lényegét Gyulay jól érzékelte, amikor már otthon, Marosnémeti kastélyában ábrándozott:

„Most Fourier foglal el leginkább, az ő tudományát vizsgálom, mert sok idő fog abban eltelni, sok nemzedékek fognak még addig elporladni, míg közönséges lesz a földön boldogító fallángiális egyesület! Addig még sok ember lesz kéntelen tolvaj és gazember lenni, csak hogy éhen meg ne haljon! Messze vagyunk még azon időtől, mikor az utazókat ingyen fogják vinni a mozdonyok, még ebédet is adva azoknak, csak hogy céljokhoz elérhessenek, mikor a tisztátlan és felette fáradságos munkákat gépek fogják végbevenni. Az ember egyesülésre van teremtve. Nem instinctus vezérli őket, mint az állatokat, hanem az ész... ez találgat, tökéletesít, mit elődei használnak, tanúságra fordítja.” Ezek eddig Gyulay eszméi, az ő kínzó problémáira, talált Fourier gyógyírt. A következőket sem állította Considérant kis füzetkéje: „Fourier hozta tisztába a dolgot. Ő senkitől nem veszi el a vagyont, az iparüzemeket, sőt a luxust is megengedi, csak azt nem, hogy éhezzen ember és nyomor legyen a világon. Egyik kéz segítse a másikat, tőke, munka és elme által, itt áll a titok.” Mindez Gyulay következtetése. Az viszont már nem, hogy: „Aki mennyi pénzt, munkát vagy elméleti tehetséget fektet a közbirtokba, azon arányban fogja annak kamatait is húzni.” A „fallangos egyesület” leírását már átvette: „Egy ily négyszög mérföldre kívántatik: 1800–2000 ember, mintegy 400–500 család. Az egésznek a kezelése úgy kell hogy történjen, mintha az csak egy embernek lenne birtoka”. Átvette azt, hogy „főkörmány” irányítja majd ezt a világot. Keserű sejtése volt, hogy „a mostani exkluzivizmus jóra nem vezethet,” és pedig az, „hogy csak az egyik legyen tulajdonos, a másik munkás”. Ezzel szemben: „Tőke és munka nem állnak ellenségesen szemközt egymással a phallanxban.” Mert mint 1848. január 2-án Kolozsvárt lejegyezte: „Fourier fő elvül azt tűzte ki rendszerében, hogy azok, kiknek semmijök sincs, nyerjenek; azok ellenben kiknek van – semmit se veszítsenek.” És ez annyira tetszett neki, hogy maga is könyvet tervezett: „Fog talán egykor könyörölni valami utódom és kiszedegeti írásaimból, mi sajtó alá érdemes lesz. A címe így szólott ezen elkezdett munkámnak: Fourier eszméje kivonatokban terjesztve gr. Gyulay Lajos által Mottói pedig ezek lettek volna:

Il faut oublier tout ce que nous avons appris, reprendre nos idées à leur origine, et refaire l'entendement humain. Condillac

Carmina non prius audita

Virginibus puerisque canto.

Horatius⁴⁴

Jellemző, hogy Gyulay Lajos francia szenzualista filozófustól idézett („El kell felejteni mindazt, amit tanultunk, és eszméink kialakítását kezdettől fogva kell újra kezdeni, és újjá kell teremteni az emberi felfogást.”), valamint az antik költőtől: „Eddig nem hallott éneket énekek szűzeknek és gyermekeknek.” Az üzenet: az újrakezdés iránt csak a tiszta lelkek lehetnek fogékonyak.

A XIX. század civilizációja, amelyet Gyulay Lajos egyszerre dicsért és bírált, nem más, mint a szekularizáció és annak romantikája. A világ de- és rezakralizálása. A deszakralizálás jegyében Jézus, mintha már nem is Istenfia, hanem olyan példaadó ember, kinek példáját folytatják. Szent viszont a haza és az emberiség. „El vagyok telve

⁴⁴ Csetri Elek: Gondolatok a fourierizmusról. *Utunk*, 1970. szept. 11. 37. sz. 6–7.

Fourier találmányától, kész volnék azonnal beállni az első phallanxba, melyet létre hoztatnék. Be szép lenne, ha hazánkban állna fel az első minta falángda” – írta Gyulay még 1847-ben.⁴⁵ Ugyanakkor mindvégig gyötörte a gondolat, hogy a demokrácia és a kapitalizmus felszámolja az élet „poézisát”. De az emberi lélek öröknek látszott minden vívódás és megpróbáltatás közepette. Univerzalizmus és partikularizmus dilemmája új és új formában bukkan fel.

Addig is összegző tanulásként azt hangsúlyozzuk, hogy Gyulay Lajos megnyilatkozásait olvasva Petőfit is jobban megszeretjük. De ha Petőfit olvassuk, Gyulay naplóját is jobban értékeljük. Mert jobban tudjuk, mit olvasunk. Jobban látjuk, hogy a zseni azt mondja ki, amire mások is gondolnak, de nem tudják kifejezni. Viszont ezért tudnak ömagukra ismerni a zseni műveiben. Gyulay Lajos ezért is látta Petőfiben a kor kifejeződését. Petőfiben és Kossuthban. „Igazi Jacobinusok mind ketten.” „Mit fognak eszközölni?” – kérdezte szorongva, mert olykor megrettent a radikalizmusoktól, ugyanakkor velük tartott egészen Világosig.

⁴⁵ Csetri: i. m. 7.